Ministry of Education
Islamic Republic of IRAN

ISSN: 1235-1735

Journal of
Educational Innovations

Organization for Educational Research and Planning

Pathology of Mixed 1st Cycle Secondary Schools in Rural Areas: A Qualitative Research

■ Ali Imānzade (PhD), Associate Professor in Philosophy of Education, Faculty of Education & Psychology, University of Tabriz, Tabriz, Iran.
E-mail: Aliimanzadeh@tabrizu.ac.ir

■ Ahad Azimi Āqbolāgh, Ph.D in Curriculum Studies, Faculty of Education & Psychology, University of Tabriz, Tabriz, Iran, (Corresponding Author).
E-mail: ahadazimi63@gmail.com

■ Seyyed Hādi Madani, Ph.D student, in Philosophy of Education, Faculty of Humanities Science, Shāhed University, Tehran, Iran.
E-mail: madani.duman@gmail.com

Abstract

The aim of the current research was pathology of mixed 1st cycle secondary schools in rural areas. Using a conventional qualitative content analysis method, 16 teachers and principals, with experience in mixed schools, were selected through purposive sampling and participated in semi-structured interviews. Data analysis was conducted manually using thematic analysis. To evaluate the qualitative data, the strategies of peer review, member checking, prolonged engagement in the research process, and researcher triangulation were employed. The findings were organized into six main themes: "lack of focus in mixed classes," "manpower limitations," "incomplete implementation of the curriculum," "differences between females and males," "infrastructural health barriers in mixed schools," and "other barriers," along with several sub themes and relevant quotations. The results showed that distractions caused by the mixing of male and female students and male teachers, incomplete implementation of the physical education curriculum, and censorship of some curriculum content due to the lack of female teachers, shared bathrooms, and multi-grade classes at the 1st cycle secondary schools level prevent the realization of educational justice and social justice in rural areas. It is suggested that according to the results of the research, adapting the physical space of sanitary services, adapting the organization of human resources in schools and holding face-to-face training courses for mixed 1st cycle secondary schools' teachers should be put on the agenda of education officials. The results indicated that distractions caused by the mixing of male and female students as well as male teachers, incomplete implementation of the physical education curriculum, censorship of some curriculum content due to the shortage of female teachers, shared restrooms, and multi grade classes at the 1st cycle secondary school level hinder the realization of educational justice and social justice in rural areas. Accordingly, it is suggested that improving the physical space of sanitation facilities, adjusting the organization of school human resources, and holding in person training courses specifically for teachers of mixed 1st cycle secondary schools be placed on the agenda of education authorities.

Keywords Gender, Pathology, 1st Cycle Secondary Schools, Mixed Schools, Rural

Serial No.98. 25(2): Summer 2026
Journal of Educational Innovations
Published by Organization for Educational Research and Planning

Copyright © The Authors.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

۱۰۳-۱۳۰

آسیب‌شناسی مدارس مختلط دورهٔ اول متوسطه در مناطق روستایی: یک پژوهش کیفی

علی ایمان‌زاده* ■ احد عظیمی آقبلاغ** ■ سیدهادی مدنی***

چکیده:

هدف پژوهش حاضر، آسیب‌شناسی مدارس مختلط دورهٔ اول متوسطه در مناطق روستایی است. با استفاده از روش تحقیق تحلیل محتوای کیفی عرفی، تعداد شانزده دبیر و مدیر، با تجربهٔ اشتغال در مدارس مختلط، از طریق نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند و در مصاحبه‌های نیمه‌ساختارمند مشارکت کردند. تجزیه‌وتحلیل داده‌ها به‌صورت دستی و با استفاده از شیوهٔ تحلیل موضوعی انجام شد. برای ارزیابی داده‌های کیفی از راهبردهای بازبینیِ همکاران، بازنگریِ مشارکت‌کنندگان، درگیری مداوم در فرایند پژوهش و زاویه‌بندی پژوهشگر استفاده شد. یافته‌ها در شش مضمون اصلی شامل «نبود تمرکز در کلاس مختلط»، «محدودیت‌های نیروی انسانی»، «اجرای ناقص برنامهٔ درسی»، «تفاوت‌های دختر و پسر» و «موانع زیرساختیِ بهداشت در مدارس مختلط» و «سایر موانع» به همراه چندین مضمون فرعی و نقل‌قول‌های مربوطه احصا شد. نتایج نشان داد که حواس‌پرتی ناشی از اختلاط دانش‌آموزان دختر و پسر و معلمان مرد، اجرای ناقص برنامهٔ درسی تربیت‌بدنی و سانسور برخی از محتوای برنامهٔ درسی به دلیل کمبود معلم زن، سرویس بهداشتی مشترک و کلاس‌های چندپایه در سطح متوسطهٔ اول، مانع تحقق عدالت تربیتی و عدالت اجتماعی در مناطق روستایی می‌شود؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود که مناسب‌سازی فضای فیزیکی سرویس‌های بهداشتی، متناسب‌سازی سازمان‌دهی نیروی انسانی مدارس و برگزاری دوره‌های آموزشی حضوری ویژهٔ معلمان مدارس مختلط متوسطهٔ اول، در دستور کار مسئولان آموزش‌وپرورش قرار گیرد.

کلید واژه‌ها: **آسیب‌شناسی، جنسیت، دورهٔ متوسطهٔ اول، روستایی، مدارس مختلط**

■ تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۷/۳۰ ■ تاریخ شروع بررسی: ۱۴۰۳/۸/۵ ■ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۱۰

* دانشیار فلسفهٔ تعلیم‌وتربیت، دانشکدهٔ علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. **E-mail:** aliimanzadeh@tabrizu.ac.ir

** **(نویسندهٔ مسئول)** دکتری مطالعات برنامهٔ درسی، دانشکدهٔ علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. **E-mail:** AhadAzimi63@gmail.com

*** دانشجوی دکتری فلسفهٔ تعلیم‌وتربیت، دانشکدهٔ علوم انسانی، دانشگاه شاهد تهران، تهران، ایران. **E-mail:** madani.duman@gmail.com

مقدمه

مدرسه در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، کانون اصلی تعلیم‌وتربیت است و مأموریت آن فراهم ساختن امکان کسب شایستگی‌های پایهٔ یادگیری و زمینه‌سازی برای تربیت متوازن دانش‌آموزان در ساحت‌های شش‌گانهٔ تعلیم‌وتربیت. مدارس به تفکیک جنسیت (دخترانه/پسرانه) تأسیس می‌شوند و تطابق جنسیت کارکنان مدرسه با دانش‌آموزان الزامی است؛ اما طی تبصره‌ای، در مدارس روستایی، عشایری و مدارس مناطق صعب‌العبور که به‌دلیل پایین بودن تعداد دانش‌آموزان، امکان تأسیس مدرسه به‌صورت تک‌جنسیتی و مستقل (دخترانه/پسرانه) وجود ندارد، یا مناطقی که با کمبود نیروی انسانی متناسب با جنسیت دانش‌آموزان مواجه‌اند، برابر شیوه‌نامه‌ای عمل می‌شود که به تصویب شورای آموزش و پرورش شهرستان/منطقه می‌رسد (آیین‌نامهٔ اجرایی مدارس، ۱۴۰۱). مناطق آموزش و پرورش با استفاده از ظرفیت همین تبصره، اقدام به راه‌اندازی مدارس دورهٔ متوسطهٔ اول (پایه‌های هفتم، هشتم و نهم) به شکل مدارس مختلط کرده‌اند. شورای عالی انقلاب فرهنگی[1] در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰) تکالیفی ناظر به در نظر داشتن هویت جنسیتی دانش‌آموزان را برعهدهٔ آموزش و پرورش گذاشته است.

برای نمونه، در راهکار ۱-۱ سند تحول بنیادین، به طراحی، تدوین و اجرای برنامهٔ درسی ملی بر اساس اسناد تحول راهبردی و بازتولید برنامه‌های درسی موجود با تأکید بر توجه بیشتر به تفاوت‌های فردی، به‌ویژه هویت جنسیتی دانش‌آموزان و تفاوت‌های شهری و روستایی، توصیه شده است. یکی از گزاره‌های ارزشی نظام تعلیم‌وتربیت رسمی عمومی مندرج در سند تحول بنیادین، عدالت تربیتی در ابعاد کمی، همگانی و الزامی و عدالت کیفی با رعایت تفاوت‌های فردی، جنسیتی، فرهنگی و جغرافیایی است؛ از این‌رو راهکار ۵-۳ سند تحول بنیادین، خواستار توانمندسازی دانش‌آموزان ساکن در مناطق محروم، روستاها، حاشیهٔ شهرها و عشایر با تأکید بر فراهم کردن فرصت‌های آموزشی متنوع و باکیفیت شده است. مبانی فلسفی، فرهنگی و اجتماعی برنامهٔ درسی ملی ایران حکم می‌کند که مدارس به‌تفکیک جنسیت تأسیس شوند؛ اما در شرایط اضطرار و به‌منظور بسط عدالت آموزشی و گسترش پوشش تحصیلی، تأسیس مدارس مختلط برای دورهٔ متوسطهٔ اول در برخی مناطق روستایی و عشایر اجتناب‌ناپذیر است.در عرصهٔ جهانی، مدارس مختلط مخالفان و موافقان خاص خود را داشته است. طرفداران جنبش فمینیسم[2] بر این ایده متمرکزند که جنسیت از نظر اجتماعی ساخته شده است و سیستم مردسالار کنونی فرصت‌های نابرابری را برای زنان ایجاد می‌کند. به‌زعم کانوتیلهو[3] و همکاران (۲۰۱۰)، فرهنگ مدرسه بر اساس جنسیت و سایر نابرابری‌های اجتماعی (نژاد، قومیت، گرایش جنسی، ظاهر بدن، ظرفیت فکری و فیزیکی) تقسیم می‌شود. این تقسیم‌بندی در بازنمایی‌های خود معلمان در مورد اینکه چه چیزی برای پسران و دختران دربارهٔ نقش‌های حرفه‌ای و شهروندی مناسب است یا نه، نفوذ می‌کند. افرادی که مبحث برابری جنسیتی[4]

را مطـــرح می‌کنند، معتقدند که دختران و پســـران باید در تمام جنبه‌هـــای زندگی از جمله آموزش، سیاســـت، اقتصاد، بهداشـــت، مذهب، زندگی خانوادگی و شغل، به منابع، فرصت‌ها و قدرت دسترسی برابر داشـــته باشند (تکباس و پولا[۵]، ۲۰۲۰). برابری جنســـیتی پیش‌نیاز و شاخص اندازه‌گیری برای توســـعهٔ پایدار در هر جامعه است (صندوق کودکان ســـازمان ملل متحد[۶](یونیسف)، ۲۰۱۷) . به‌زعم هریس[۷]، آموزش‌و‌پرورش مختلط ضامن ســـلامت هر دو جنس اســـت. آموزش مختلط گامی به‌سوی برابری و تســـاوی در محیط کار و زندگی اجتماعی اســـت (فتحی واجارگاه، ۱۳۹۵). آموزش مختلط جنبهٔ مهمی از تلاش برای رســـیدن به آرمان عمل آموزشی برای دموکراسی و در راستای اجرای یک برنامه آموزشـــی با هدف آموزش حقوق بشر است. همچنین می‌تواند عاملی کمک‌کننده برای کاهش مسائلی مانند خشونت خانگی، زن‌ســـتیزی و تنش بین‌نسلی باشد. به این ترتیب، آموزش مختلط به شناخت مردانگی و زنانگی متفاوت کمک می‌کند و امکان توسعهٔ ذهنیت‌ها را فراهم می‌آورد. این امر به مردان و زنان شـــادتر و زندگی رضایت‌بخش‌تر منجر می‌شود (کارا[۸]، ۲۰۱۹). ایوانز[۹] (۲۰۱۴) معتقد است که آموزش در مدارس مختلط، فرصت‌هایی را برای مبارزه با کلیشه‌های جنسیتی فراهم می‌کند. یافته‌های پاینه و نیوتون[۱۰] (۱۹۹۰) نشـــان داد که هم معلمان و هم دانش‌آموزان دبیرستانی، آموزش در مدارس مختلط را برای آماده‌سازی دانش‌آموزان به‌منظور انجام نقش‌های شغلی و بین‌فردی آینده سودمندتر می‌دانند. همچنین، افرادی مانند جی استانلی هال[۱۱] در خصوص خطرات آموزش‌و‌پرورش مختلط هشـــدار می‌دهند. به‌زعم آنان، اختلاط در آموزش، ســـبب انحراف ماهیت زیست‌شـــناختی و طبیعی دختران و پســـران می‌شود (فتحی واجارگاه، ۱۳۹۵)؛ البته برخی جوامع محافظه‌کار و سنتی مخالف آموزش مختلط هســـتند. برای مثال، تحصیل مختلط در شـــمال غرب پاکستان کاملاً ممنوع اســـت (احمد[۱۲]و همکاران، ۲۰۱۴). بالغ بر ۸۴۰۰ کلاس درس در مدارس مختلط متوسطهٔ اول ایران وجـــود دارد که ۱۳۵هزار دانش‌آموز در آن‌ها مشـــغول به تحصیل‌اند (۱۳۵هزار دانش‌آموز متوســـطه در مدارس مختلط درس می‌خوانند، ۱۴۰۱). برنامهٔ درسی مدارس مختلط دورهٔ متوسطهٔ اول منطبق و تابع مندرجات وزارت آموزش‌و‌پرورش در ســـند برنامهٔ درســـی ملی (۱۳۹۱) است. دربارهٔ کمیت و کیفیت اجرای برنامهٔ درســـی ملی در مدارس مختلط متوســـطهٔ اول ایران، فقر پژوهشی وجود دارد. مرور پیشینهٔ موجود، مرتبط و دردسترس نشان داد که اکثر پایان‌نامه‌ها و مقالات داخلی برای مدارس مختلط دورهٔ ابتدایی انجام شـــده‌اند. در اندک پژوهش‌های انجام‌شده، رضایی‌نیا (۱۳۹۰) در پژوهش خود با مقایســـهٔ آمادگی جســـمانی دانش‌آموزان پســـر و دختر مدارس ابتدایی و راهنمایی مختلط و غیرمختلط به این نتیجه رســـید که برنامه‌ریزان در تشـــکیل کلاس‌های درس تربیت‌بدنی، به ترکیب جنسیتی کلاس توجه بیشتری داشته باشند. شاه‌محمدی و بهمنی (۱۳۹۹) به این نتیجه رسیدند که عواملی مانند محیط آموزشی، تعاملات معلم و شاگرد و زمینه‌های فرهنگی و ارزشی در ترک‌تحصیل دانش‌آموزان دختر دورهٔ راهنمایی و متوســـطهٔ روســـتایی تأثیر دارد. با وجود عدم اقبال پژوهشگران

داخلـــی برای ورود به حوزهٔ مدارس مختلط، پژوهش‌های خارجی چرایی، عملکرد و بازدهی، و درکل، کیفیت و مزایا و معایب مدارس تک‌جنســـیتی و مختلط دورهٔ دبیرستان را از زوایای مختلف تحلیل و بررسی کرده‌اند.

ناروانـــا و راته[۱۳] (۲۰۱۷) در پژوهش خود نشـــان دادند که والدین روســـتایی دائماً نگران امنیت دخترشـــان در محیط آموزش مختلط هستند. در کلاس‌های مختلط، پسران تمایل دارند بر بحث‌های کلاسی تســـلط داشته باشند (لگوی و دیپرت[۱۴]، ۲۰۱۲). تسلط پســـران در کلاس درس، به کاهش علاقه و مشـــارکت دختران در زمینه‌های علوم، فناوری، مهندسی و ریاضیات (استم)[۱۵] منجر می‌شود (کســـلز و هانور[۱۶]، ۲۰۰۸). کیلبای[۱۷] (۲۰۲۳) به این نتیجه رســـید که تســـلط مردانه در ارتباطات دانش‌آموزان وجود دارد و این ناشـــی از کلیشه‌های جنسیتی ســـنتی است؛ بنابراین بر مربیان واجب اســـت که از این تهدید علیه یادگیری عادلانهٔ جنســـیتی آگاه باشـــند و برای آن برنامه‌ریزی کنند. همچنین مدارس مختلط ممکن اســـت چالش‌هایی دربارهٔ ایمنی و رفاه داشـــته باشند. مسائلی مانند قلدری، آزار و اذیت و خشـــونت مبتنی بر جنسیت می‌تواند در مدارس مختلط اتفاق بیفتند و به‌طور بالقوه بر رفاه عاطفی و احســـاس امنیـــت دانش‌آموزان تأثیر بگذارد (کـــوکک[۱۸]، ۲۰۲۰). اردوگدو[۱۹] (۲۰۲۰) به این نتیجه رسید که دانش‌آموزان دبیرستانی دخترانه سطوح درگیری مدرسه را بیشتر از دانش‌آموزان مختلط پیش‌بینی می‌کنند. همچنین به ســـبب ویژگی رشدی معمول دانش‌آموزان دورهٔ متوســـطه، تمایل روزافزون نوجوانان به دوستی با جنس مخالف وجود دارد. درنتیجه، نگرش نوجوانان دربارهٔ مدرســـه با افزایش علاقهٔ آن‌ها به جنس مخالف در این دوره کاهش می‌یابد. به نظر بوســـیره[۲۰] و همکاران (۲۰۰۸) عملکـــرد تحصیلی دانش‌آموزان دختر تحت‌تأثیر منفی قرار می‌گیرد؛ زیرا ممکن است در معرض اعمال تبعیض‌آمیز ظریف آموزشی قرار گیرند و در برخی موارد، آزار کلامی و جنسیِ دانش‌آموزان پســـر را تجربـــه کنند. میرمب و دیویس[۲۱] (۲۰۰۱) نشـــان دادند که در کلاس مختلط، دانش‌آموزان دختر احتمالاً نگران این هســـتند که قاطعیت آن‌ها در کلاس درس باعث شود جذابیت کمتری داشته باشند. تام[۲۲] (۲۰۰۶) به این نتیجه رسید دخترانی که در مدارس تک‌جنسیتی تحصیل می‌کننـــد موفق‌تر از دخترانی هســـتند که در مدارس مختلط تحصیل می‌کننـــد. پالکه[۲۳] و همکاران (۲۰۱۴) و جکســـون[۲۴] (۲۰۱۰) اســـتدلال کرده‌اند که دختران در کلاس‌های مختلط به حاشیه رانده شده و تحقیر می‌شـــوند. کاچرو[۲۵] (۲۰۱۴) نتیجه گرفت دانش‌آموزان و معلمان دورهٔ متوسطه نگرش منفی به آموزش مختلط داشته‌اند. بی‌انضباطی، رفتارهای غیرمتمدنانهٔ دانش‌آموزان پسر، ارزش‌گذاری مثبت معلمان به دانش‌آموزان پســـر و تشویق به رابطهٔ دختر و پسر، عامل نگرش منفی دانش‌آموزان و معلمان بوده اســـت. به‌زعم حمدان[۲۶] (۲۰۱۰)، در مدارس مختلـــط، باید راهبردهای خاصی مانند از بین بردن همهٔ اشـــکال نابرابری جنسی، ریشه‌کن کردن تبعیض جنسی نهادی با به‌کارگیری زنان در پســـت‌های آموزشی مهم و برابر با مردان، توسعهٔ سیاست‌های مدارس در زمینهٔ فرصت‌های برابر و

تشویق دانش‌آموزان دختر اجرا شود.

در بسیاری از کشورها، والدین و دانش‌آموزان اختیار دارند که مدارس تک‌جنسیتی یا مختلط را برای تحصیل در دورهٔ دبیرستان انتخاب کنند. درحالی‌که دانش‌آموزان دورهٔ اول متوسطهٔ روستایی و عشایری در ایران با توجه به شرایط خاص، انتخابی جز تحصیل در مدارس مختلط ندارند. اینکه در این نوع مدارس چه می‌گذرد، برنامهٔ درسی ملی در این مدارس چگونه اجرا می‌شود و معلمان و مدیران شاغل در این مدارس با چه موانع و محدودیت‌هایی مواجه‌اند، بیانگر نوعی خلأ و شکاف مهم پژوهشی در این حوزه است. اهمیت پژوهش حاضر در این است که با شناسایی آسیب‌های موجود در مدارس مختلط، اطلاعات ارزشمندی در اختیار متصدیان امر قرار می‌گیرد تا تمهیدات عملی متناسب برای رفع آسیب‌ها اندیشیده شود. همچنین، ارائهٔ نتایج پژوهش به مدیران و معلمان شاغل در این مدارس، به‌ویژه نیروی انسانی کم‌تجربه، درک بهتری می‌دهد تا پدیدهٔ تعلیم‌وتربیت و ارتباط آن با جنسیت را با تأمل و حساسیت بیشتری دنبال کنند. ضرورت انجام پژوهش در این است که اگر آسیب‌های موجود در این مدارس نمایان نشود، نمی‌توان به‌درستی موانع تحقق عدالت آموزشی را تشخیص داد. پیامد اطلاع نداشتن از موانع آموزشی و تربیتی دانش‌آموزان دختر و پسر مناطق کمتربرخوردار روستایی، به رنگ باختن عدالت اجتماعی و استمرار و افزایش انواع آسیب‌های اجتماعی منجر می‌شود؛ بنابراین پژوهش حاضر خواستار پاسخ‌دهی به این پرسش اساسی است:

«آسیب‌های مدارس مختلط دورهٔ متوسطهٔ اول روستایی از منظر معلمان و مدیران شاغل در این مدارس چیست؟»

روش‌شناسی

این پژوهش با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی عرفی[۲۷] انجام شد. مایرینگ[۲۸] این حالت را مقولهٔ استقرایی نام نهاده است؛ زیرا از طریق استقرا، مقوله‌ها از داده‌ها ظهور می‌یابند. امتیاز بارز این نوع تحلیل، به دست آوردن اطلاعات مستقیم و آشکار از مطالعه، بدون تحمیل کردن مقوله یا نظریه‌های از پیش تعیین شده است (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰). پژوهش‌های کیفی در زمینه‌هایی که دانش موجود کامل و کافی نیست، مناسب و مطلوب‌اند. با توجه به اینکه مدارس مختلط دورهٔ متوسطهٔ اول و آسیب‌های آن را احاطه کرده، ماهیت ناشناخته‌ای دارد و با کمبود اطلاعات مستند و موثق در این زمینه مواجه است؛ بنابراین استفاده از پژوهش کیفی برای تحصیل اطلاعات در این حوزه، اجتناب‌ناپذیر بود. همچنین انجام مصاحبه‌های اولیه نشان داد که مصاحبه‌شوندگان در مواقعی نظر خود را اعلام می‌کردند؛ و نه لزوماً تجارب زیسته خود را. بنابراین، محققان مجاب شدند که در پژوهش حاضر از روش تحلیل محتوای عرفی استفاده کنند. همچنین، پژوهشگران بر الزامات تحقیق هوسرل[۲۹]؛ یعنی مفهوم اپوخه[۳۰] (جداسازی) تأکید کردند. این بدان دلیل اهمیت دارد که

خود پژوهشـــگر چندین ســـال است که در مدارس مختلط متوسطهٔ اول اشـــتغال دارد. در کل فرایند پژوهش، پژوهشگران تجاربشان را تاحدامکان کنار گذاشتند تا بتوانند نگاهی نو به پدیدهٔ بررسی‌شده به دســـت آورند.با مدنظر قرار دادن تمامی دبیران و معاون‌دبیران[۳۱] شـــاغل در مدارس متوسطهٔ اول، به‌منزلهٔ جامعهٔ پژوهشـــی، تعداد شانزده نفر مشـــارکت‌کنندهٔ دبیر و معاون‌دبیر، مبتنی بر نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شـــدند. معیار ورود مشـــارکت‌کنندگان به پژوهش، داشتن دست‌کم پنج سال تجربهٔ آموزشـــی در مدارس مختلط بود که اطلاعات جمعیت‌شـــناختی آنان در جدول ۱ قید شـــده است. برای حصول اطلاعات، از مصاحبهٔ نیمه‌ســـاختارمند عمیق استفاده شد. مصاحبه‌ها به‌صورت انفرادی و در فضایی صمیمی انجام شـــد. به‌منظور رعایت ملاحظات اخلاقی، پژوهشـــگر پیش از هر مصاحبه، با ذکر اهداف پژوهش و اطمینان‌بخشـــی دربارهٔ رعایت اصل محرمانه بودن و ناشـــناس ماندن افراد، توانست رضایت شفاهی را از مشارکت‌کنندگان بگیرد. همچنین برای ضبط متن مصاحبه‌ها از تک‌تک مشارکت‌کنندگان اجازه گرفته شد. زمان هر مصاحبه بین ۳۵ تا ۶۰ دقیقه طول کشید.

تجزیه‌وتحلیل داده‌ها پس از انجام اولین مصاحبه و هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها، به‌صورت دســـتی و با اســـتفاده از تحلیل تماتیک یا موضوعی[۳۲] انجام شد. تحلیل تماتیک عبارت است از عمل کدگذاری و تحلیـــل داده‌ها با ایـــن هدف که داده‌ها چه می‌گویند. این روش کیفی، در پی کشـــف مجموعه‌ای از مضمون‌ها، الگوهای پاسخ یا معانی درون مجموعه‌ای از داده‌هاست که شش مرحلهٔ آن به شرح زیر است: ۱. آشـــنایی؛ ۲. کدگذاری؛ ۳. تولید مضمون؛ ۴. بررســـی مضمون‌هـــا؛ ۵. تعریف و نام‌گذاری مضمون و ۶. نوشـــتن (براون و کلارک[۳۳]، ۲۰۰۶). برای ارزیابی داده‌های کیفی حاصل‌شـــده، از شیوه‌های متنوعی استفاده شد. لینکلن و گوبا[۳۴] (۲۰۱۰) چهار معیار اعتبار[۳۵]، قابلیت انتقال[۳۶]، قابلیت اطمینان[۳۷] و تأیید[۳۸] را برای ارزیابی داده‌های کیفی پیشنهاد می‌کنند (ادیب حاج باقری و همکاران، ۱۳۹۶).

یکی از راهبردهای به کار گرفته‌شـــدهٔ اعتباربخشی داده‌ها، استفاده از بازبینیِ همکاران[۳۹] بود. نتایج تجزیه‌وتحلیـــل داده‌ها در اختیار ســـه تن از اســـتادان صاحب‌نظر حوزهٔ برنامهٔ درســـی قرار گرفت که در پژوهش‌های کیفی صبغهٔ خوبی داشـــتند و نظرات تکمیلی و انتقادی آنان لحاظ شد. همچنین متن پیاده‌شدهٔ مصاحبه‌ها به شـــکل اولیه و کدگذاری‌شده در اختیار مشارکت‌کنندگان قرار گرفت و نظرات آنان طی جلســـات حضوری و تلفنی اخذ شـــد و برخی نقل‌قول‌ها و کدگذاری‌ها مطابق نظر آنان اصلاح یا حذف شـــد. مورد دیگری که بـــه حقیقی‌بودن داده‌ها کمک کرد این بود که پژوهشـــگران، که خود در مدارس مختلط اشتغال دارند، زمان کافی برای جمع‌آوری داده‌ها تخصیص دادند و درگیری مداومی در فرایند پژوهش داشـــتند. همچنین، از روش زاویه‌بندی پژوهشگر (تلفیق پژوهشگران) استفاده شد؛ بدین‌صورت که در حین تحلیل و تفســـیر داده‌ها، از وجود دو پژوهشـــگر ورزیده استفاده شد تا احتمال تک‌بعدی‌نگری و سوگیری کاهش یابد.

جدول ۱. اطلاعات جمعیت‌شناختی دبیران و معاون‌دبیران مشارکت‌کننده در پژوهش

شمارهٔ مشارکت‌کننده	جنسیت	تجربهٔ اشتغال در مدارس مختلط به سال	مدرک تحصیلی
۱	مرد	۱۴	کارشناسی
۲	مرد	۵	کارشناسی
۳	مرد	۷	کارشناسی ارشد
۴	مرد	۱۹	کارشناسی
۵	مرد	۶	کارشناسی
۶	مرد	۷	کارشناسی
۷	مرد	۷	کارشناسی
۸	مرد	۸	کارشناسی ارشد
۹	مرد	۵	کارشناسی
۱۰	مرد	۱۱	کارشناسی ارشد
۱۱	مرد	۶	کارشناسی ارشد
۱۲	مرد	۱۷	دکتری
۱۳	مرد	۶	کارشناسی
۱۴	مرد	۵	کارشناسی
۱۵	مرد	۹	دکتری
۱۶	مرد	۲۱	کارشناسی

یافته‌ها

یافته‌های پژوهش در قالب مضامین اصلی «نبود تمرکز در کلاس مختلط»، «محدودیت‌های نیروی انسانی»، «اجرای ناقص برنامهٔ درسی»، «تفاوت‌های دختر و پسر»، «موانع زیرساختیِ بهداشت در مدارس مختلط» و «سایر موانع» به همراه مضامین فرعی مربوطه، در قالب جدول ۲ کشف شد.

جدول ۲. مضمون‌های اصلی و مضمون‌های فرعی ظهور یافته از داده‌ها

مضمون‌های اصلی	مضمون‌های فرعی
نبود تمرکز در کلاس مختلط	• حواس‌پرتی ناشی از پوشش دانش‌آموزان دختر • حواس‌پرتی ناشی از حضور دانش‌آموزان ازدواج‌کرده در کلاس • حواس‌پرتی ناشی از مسائل عاطفی • خودنمایی دانش‌آموزان پسر • چالش حضور دانش‌آموز دختر پای تخته
محدودیت‌های نیروی انسانی	• غفلت از به‌کارگیری مشاور و دبیر زن • نبایدهای رفتاری معلمان مرد • به‌کارگیری معلمان مجرد • آگاهی کم معلمان از شرایط خاص مدارس مختلط • به‌کارگیری معلمان غیرتخصصی
اجرای ناقص برنامهٔ درسی	• تربیت‌بدنی به‌مثابهٔ برنامهٔ درسی خنثی • حذف اجباری برخی از محتوای برنامهٔ درسی
تفاوت‌های دختر و پسر	• تفاوت در ویژگی‌های فطری • تفاوت در یادگیری
موانع زیرساختی بهداشت در مدارس مختلط	• معضل سرویس بهداشتی مشترک • نبود امکانات و ملزومات در سرویس بهداشتی
سایر موانع	• بدبینی والدین به مدرسه و تحصیل • کلاس‌های چندپایه در مدارس مختلط

◆ مضمون اصلی۱: نبود تمرکز در کلاس مختلط

اولین مضمونِ اصلیِ کشف‌شده، «نبو تمرکز» است. مضامین فرعی و نقل‌قول‌های استخراج‌شده نشان می‌دهد که برخی شـــرایط موجود در مدارس مختلط موجب می‌شود دانش‌آموزان و معلمان ناخواسته دچار عدم تمرکز و حواس‌پرتی شوند. در این حالت، کیفیتِ فرایندِ یاددهی ـ یادگیری تنزل می‌یابد.

❖ حواس‌پرتی ناشی از نوع پوشش دانش‌آموزان دختر

صحبت‌های برخی از مشارکت‌کنندگان نشان داد که نوع لباس دانش‌آموزان دختر ممکن است موجب حواس‌پرتی دانش‌آموزان دختر و پسر شود. در این حالت، معلمان مرد هم معذب می‌شوند.

مشـــارکت‌کنندهٔ ۳ گفت: *«بارها جلسه گذاشـــتم با اولیا که به پوشش دخترانشان حساس باشند. شلوار لی تنگ اینجا خطرناک است.»*

مشارکت‌کنندهٔ ۱۶ گفت: «*چند بار به سمت دانش‌آموزان دختر حرکت کردم تا مطلب درسی را تفهیم کنم، به خاطر مانتوی کوتاهی که پوشیده‌اند، سریع خودشان را جمع‌وجور می‌کنند. انگار راحت نیستند. من هم معذب می‌شوم و تصمیم می‌گیرم در صندلی خودم ثابت باشم.*»

مشارکت‌کنندهٔ ۴ که مدیر بود گفت: «*یکی از معلمان معذب شد و گفت در تدریس و در کلاس راحت نیستم. ناخودآگاه به دانش‌آموزان دختر و پسر نگاه می‌کنم و دانش‌آموز دختر حس می‌کند که معلم عمداً نگاه می‌کند و زود خودش رو جمع‌وجور می‌کند. مانتوی کوتاه تمرکز خود دانش‌آموز را می‌گیرد. پس از این اتفاق، من هم با والدین صحبت کردم و الزام کردم که لباس فرم بلند بپوشند.*»

«*پوشش دختر محجب‌تر باشد کمتر مورد توجه معلمان مرد و پسران قرار می‌گیرد.*» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۴).

❖ حواس‌پرتی ناشی از حضور دانش‌آموزان ازدواج‌کرده در کلاس

پدیدهٔ کودک‌همسری، حتی در دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی، از آسیب‌های برخی مناطق استان آذربایجان شرقی است. ازدواج دانش‌آموزان دختر در سنین پایهٔ هفتم تا نهم در مدارس روستاییِ مورد مطالعهٔ رایج بود. حضور دانش‌آموزانی که نامزد دارند در کلاس درس، موجب حواس‌پرتی آموزشی دانش‌آموزان مجرد دختر و حتی پسر می‌شود.

مشارکت‌کنندهٔ ۱۴ گفت: «*دانش‌آموزان پسر پایهٔ هشتم من عملکرد تحصیلی خوبی داشتند. با ورود به نهم و ازدواج هم‌کلاسی آن‌ها یعنی دانش‌آموز دختر، انگار چیزی یاد آن‌ها افتاد که قبلاً خبر نداشتند. تمرکز لازم را نداشتند و از لحاظ درسی افت کردند.*»

مشارکت‌کنندهٔ ۵ دراین‌باره گفت: «*دختران دانش‌آموز تا قبل از ازدواج رفتارهای داخل چارچوب دارند؛ ولی بعد از ازدواج احساس آزادی می‌کنند. بعضاً آرایش کردن و خاطرات نامزدی را در حضور دیگر دانش‌آموزان بازگو می‌کنند که به تمرکز فکری دیگر دانش‌آموزان لطمه وارد می‌کند.*»

مشارکت‌کنندهٔ ۱۵: «*دانش‌آموز دختر زرنگی داشتم که یک روز گفت آقا فلان دانش‌آموز ازدواج کرد. گفتم خب؟ گفت آخه از لحاظ سنی از من کوچک‌تره. کلاً فکر بچه مخدوش می‌شود.*»

❖ حواس‌پرتی ناشی از مسائل عاطفی

یکی از مباحث پرتکرار ظهوریافته از مصاحبه‌ها، وجود و بروز مسائل عاطفی در مدارس مختلط است. مشارکت‌کنندگان اظهار کردند که دانش‌آموزان به اقتضای شرایط اجتماعی، شرایط سنی و طبیعت درونی، درگیر مسائل احساسی می‌شوند که موجب می‌شود در تحصیل تمرکز لازم را نداشته باشند.

مشارکت‌کنندهٔ ۲ دراین‌باره گفت: «*مسائل احساسی در مدارس مختلط نمود بیشتری دارد. مورد سراغ دارم در مدرسهٔ مختلط، پسر عاشق دختر می‌شود و ذهن کلاً درگیر می‌شود و تحصیل به حاشـــیه می‌رود. حتی دانش‌آموز تنبلی که به مدرســـه آمده بود و ما لااقل انتظار داشتیم که سروزبون نداره، به‌جای تمرکز بر تحصیل، دوست انتخاب کرده بود و عاشق شده بود. عدم تمرکز دانش‌آموزان مشکل عمدهٔ ماست.*»

مشـــارکت‌کنندهٔ ۵ دراین‌باره گفت: «*حضور در کلاس همراه با جنس مخالف اوکی می‌دهد که در بیرون از کلاس هم می‌تواند با غریبه‌ها صحبت کند. پنهانی عاشق می‌شوند و مثل شمع می‌سوزد و کسی از آن خبر ندارد.*»

«*برخی دانش‌آموزان دختر و پســـر در مدارس مختلط، درگیر مســـائل عاطفی و احساسی هستند و تحصیل آنان تحت‌الشعاع قرار می‌گیرد*» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۲).

❖ خودنمایی دانش‌آموزان پسر

بخشی از یافته‌ها نشان داد که دانش‌آموزان پسر متمایل‌اند که پیش چشم دانش‌آموزان دختر، خودشان را نشان دهند. این خودنمایی نیز موجب حواس‌پرتی دانش‌آموزان می‌شود.

مشارکت‌کنندهٔ شمارهٔ ۱۴ دراین‌باره گفت: «*پسرها مخصوصاً نهمی‌ها در کلاس مختلط سعی در جلب‌توجه دختران دارند. ادا درمی‌آورند. پارازیت و حاشـــیه درســـت می‌کنند. مثلاً دختری که جواب پرســـش دبیر را می‌دهد؛ پسرها با گفتن آفرین و باریکلا او را تأیید می‌کنند.*»«*برخی دانش‌آموزان در پیش معلم حاضرجواب و گستاخ می‌شوند تا خودشان را به دخترها اثبات کنند. اما در همان سال من در مدارس پسرانه این مشکل را نداشتم.*» (مشارکت‌کنندهٔ ۴).

«*حرکات دانش‌آموزان پسر طوری است که می‌خواهند خودشان را پیش چشم دختران برتر نشـــان دهند. یکی از دانش‌آموزان پاک‌کن را در جای بلندی گذاشته بود که همکار معلم نتواند آن را بردارد. بعد از معلم اجازه گرفت تا پاک‌کن را بردارد. با نوعی خودنمایی به دختران، افتخار می‌کرد که قدش از معلم بلندتر است*» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۳).

❖ چالش حضور دانش‌آموز دختر پای تخته

تحلیل مصاحبه‌ها نشان داد که گاهی حضور دانش‌آموزان دختر پای تخته برای پاسخ‌گویی به پرسش معلم و یا انجام تمرین، نمود مناسبی در کلاس‌های مختلط ندارد.

مشارکت‌کنندهٔ ۱۳ گفت: «*پرسش و پاسخ از دانش‌آموز در جلو کلاس نباشد. یک‌بار دانش‌آموز دختر را دعوت کردم که جثهٔ بزرگی هم داشـــت. دانش‌آموز پسر که در جلو کلاس نشسته بود، درگوشـــی به هم‌کلاســـی‌اش حرفی زد و من شـــنیدم (حرف خوبی نبود). از آن موقع به بعد، دانش‌آموز دختر را جلو دعوت نمی‌کنم.*»

«در درســـی مثل زبان انگلیسی مکالـــمه نمی‌شود کـــرد. زبان بدن و اجـرای نمـایش و رول پلی پیش چشـــم پســـران باعث کنجکاوی پســـران و معذب بودن دختران می‌شـــود» (مشارکت‌کنندهٔ ۵).

«از دانش‌آموزان دختر در جلو کلاس ســـؤال پرسیده نشـــود. ده دقیقه حضور آن‌ها را برج (آشکار) می‌کند و موردتوجه دانش‌آموز پسر قرار می‌گیرند» (مشارکت‌کنندهٔ ۶).

◆ مضمون اصلی ۲: محدودیت‌های نیروی انسانی

یافته‌های کشف‌شـــده در این بخش، نشان داد که به‌کارگماری نیروی انسانی در مدارس مختلط، با محدودیت‌هایی مواجه اســـت. بخش اعظم وجود این موانع، متوجه ساختار و سازمان آموزش و پرورش است.

❖ غفلت از به‌کارگیری مشاور و دبیر زن

مشـــارکت‌کنندگان معتقد بودند که بیشـــتر مشـــکلات موجود در مدارس مختلط، دامن‌گیر دانش‌آموزان دختر است. درحالی‌که اکثر اولیای مدرسه و دبیران مرد هستند، حضور مفید مشاور زن در این مدارس از اوجب واجبات است.

مشارکت‌کنندهٔ ۱ گفت: *«با یک مشاور مرد صحبت می‌کردم؛ می‌گفت در این روستا مسئلهٔ اصلی ازدواج زودهنگام اســـت و دوست‌یابی در فضای مجازی؛ ولی من از ترسم حرفی نمی‌زنم، چون مرا به چشـــم مشـــاور نگاه نمی‌کنند. اینجا مرا به چشم مرد نگاه می‌کنند. دختران در سن تغییرات جسمی و در معرض ازدواج‌اند. مشاور زن نیاز است. حتی مشاور زن می‌تواند واسط بین معلمان مرد و دانش‌آموزان دختر هم باشد.»*

مشـــارکت‌کنندهٔ ۸ گفت: *«مشاور و نداشتن جایگاه مشـــاوره در برنامهٔ درسی متوسطهٔ اول عنصر مغفول است. نگرش‌سنجی و کاغذبازی که مشاوره نیست. مدارس مختلط مملو از مشکلات رفتاری و هیجانی است که وجود مشاور را به‌عنوان حلقهٔ رابط بین مدیر و معلمان لازم و ضروری می‌نماید.»*

«مشـــاور با دو ســـاعت حضور در هفته، هدایت تحصیلی، برگزاری آزمون‌ها و آماده‌ســـازی مستندات را انجام می‌دهد. به نظرم در مدارس مختلط، مشاوره باید چهار ساعت در هفته شود. دو ساعت مشاور زن و دو ساعت مشاور مرد» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۵).

برخی از مشارکت‌کنندگان اظهار کردند که به‌کارگیری دبیران زن در مدارس مختلط کم است. سازمان‌دهی نیروی انسانی طوری باشد که در صورت نبود مشاور زن، دست‌کم استفاده از دبیران زن در مدارس مختلط افزایش یابد.

«دانش‌آموز دختر من شکمش درد می‌کرد نمی‌توانست به معلم آقا بگوید. من متوجه بودم و سریع به دانش‌آموزان می‌گفتم آب‌قند بدهید و ببرید خانه. مشاور زن نیاز است تا دربارهٔ تغییرات جسمی با آنان به‌خوبی صحبت کند و توجیه کند» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۲).

مشـــارکت‌کنندهٔ ۳ گفت: *«به خاطر شیطنت پسران در برخی مدارس مختلط، معلمان زن به این‌گونه مدارس نمی‌روند و این باعث آسیب برنامهٔ درسی می‌شود. خیلی از مواقع وجود یک یا دو معلم خانم حلال مشکل و رفع‌کنندهٔ مشکلات روحی و جسمی دانش‌آموزان دختر می‌شود. مسائل شرعی گفته می‌شود و نقش مؤثر رابط و امین را ایفا می‌کند و مشاوره‌های لازم را می‌رسانند.»*

«دختران در مدارس مختلط راحت نیســـتند. اذیت می‌شوند و سؤالات خود را نمی‌پرسند. از هفت معلم دو نفر خانم باشند». (مشارکت‌کنندهٔ ۶).

«معلم زن در مدرســـه بزرگ‌ترین دغدغهٔ من است تا مسائل شرعی را بگوید و سنگ صبور حرف‌های دختران باشد. حداقل دو معلم زن باشد» (مشارکت‌کنندهٔ ۳ و ۴).

«مسائل زنانگی را دانش‌آموزان دختر از معلم زن می‌پرسند». (مشارکت‌کنندهٔ ۲).

❖ نابایدهای رفتاری معلمان مرد

به‌زعم تعدادی از مشـــارکت‌کنندگان، بعضی از معلمان مـــرد به‌کارگرفته در مدارس مختلط، رفتارهای ناشیانه و تاحدی سبک از خود نشان می‌دهند.

«یک‌بار معلم دستش را به سر دانش‌آموز نامزددار کشید و دختر گفت به چه حقی دستش را کشید» (مشارکت‌کنندهٔ ۴).

مشـــارکت‌کنندهٔ ۴ گفت: *«دانش آموز دختر فقیر داشتیم که موقع حضور در جمع، استرس داشت و به همین خاطر معلم از او تک نفری و حتی در دفتر مدرسه ارزشیابی می کرد. معلم به او محبت می کرد که باغث حرف و حدیث در روستا شد. البته والدین که از این رفتار معلم شاکب بودند، بعدها از او معذرت خواهی کردند.»*

«معلم همکاری داشتم که موقع رفتن به کلاس ادکلن می‌زد. به نظرم آموزش‌وپرورش دورهٔ مجازی را حذف کند و دورهٔ کاربردی بگذارد و به معلمان بگوید تدریس نکن؛ ولی برخی مسائل را رعایت کنید لااقل.» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۰).

«از مسائل مهم مدارس مختلط این است که محبت و رفتار معلم مرد نسبت به دانش‌آموزان دختر باعث می‌شـــود دانش‌آموزان دختر انس بگیرند؛ چراکه ظرفیت محبت را ندارند و به‌نوعی به معلم وابسته می‌شوند. در این میان، پسرها هم اعتقاد دارند که معلمان، دانش‌آموزان دختر را بیشتر تحویل می‌گیرند» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۱).

«دانش‌آموز دختر نهمی با عجله از کلاس خارج می‌شد که من ناخودآگاه برای اینکه اتفاقی نیفتد لباس و مقنعهٔ او را گرفتم. برگشت گفت تو نامحرمی چرا این کار را کردی؟ من ترسیدم و قلبم به تپش افتاد که این حرکتم در روستا واکنش خوبی نداشته باشد.» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۴).

❖ موانع به‌کارگیری معلمان مجرد

برخی مشارکت‌کنندگان اظهار کردند که حتی‌المقدور از به‌کارگیری معلمان مجرد در مدارس مختلط اجتناب شود.

مشـــارکت‌کنندهٔ ۲ گفت: «این مدارس لااقل معلم متأهل می‌خواهد. ناخودآگاه معلم جذب جذابیت جنس مخالف یعنی دختر می‌شود. باید گزینش معلمان برای این مدارس هوشمندانه و از جنس متعهد باشد.»

«دانش‌آموزان به من اعتراض کردند که معلم فلان درس شـــعرهای عاشـــقانه می‌خواند که من بررســـی کردم دیدم این شـــعرها در کتاب نبود. به او گفتم ابلاغـــش را عوض کند و برود» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۵).

«برخی معلمان تازه‌کار مجرد سعی دارند پیش دانش‌آموزان خودنمایی کنند» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۰ و ۱۱).

«دانش‌آموز دختر بود به من گفت؛ چون تو تفکر و سبک زندگی تدریس می‌کنی حرف دلم را به تو می‌گویم. می‌گفت نگاه‌های فلان معلم مرا اذیت می‌کند» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۳).

«مدیر باید از معلمی که قرار اســـت در مدرسهٔ مختلط تدریس کند شناخت داشته باشد و احاطهٔ اطلاعاتی داشته باشد. خودم هر معلمی را قبول نمی‌کنم» (مشارکت‌کنندهٔ ۶).

«همکاری داشـــتم که لباس‌های اندامی می‌پوشـــید. دختران چندین بار اعتراض خود را به خانه‌هـــا بردند که فلان معلم خوب لباس نمی‌پوشـــد. صلاحیت اخلاقی باید در مدارس مختلط محرز و پایش شود» (مشارکت‌کنندهٔ ۳ و ۱۶).

❖ آگاهی کم معلمان از شرایط خاص مدارس مختلط

برخی از مشارکت‌کنندگان بر این باور بودند که آگاهی‌بخشی لازم در دوره‌های پیش از خدمت و حین خدمت برای معلمان شاغل در مدارس مختلط انجام شود تا با شرایط خاص این‌گونه مدارس آشنا شوند.

مشارکت‌کنندهٔ ۱۲ گفت: *«تغییرات جسمی در دورهٔ متوسطه در دانش‌آموزان به‌ویژه دختر اتفاق می‌افتد. برخی معلمان کم‌تجربهٔ مرد از شرایط دختران خبر ندارند. در دانشگاه در قالب کتاب و کارگاه آگاهی فکری و اخلاقی خاص به معلمان مدارس مختلط در دو واحد درسی داده شود.»*

«یک لحظه از کلاس خارج شـــدم و در کمال تأسف دیدم که مدیر جوان خط‌کش‌به‌دست از دانش‌آموز دختر پایهٔ هفتمی می‌خواهد که به خاطر خطایی که احتمالاً انجام داده بود دستش را باز کند تا کتک بزند. واقعاً برخی همکارها از عواقب این کارها توجیه نیستند» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۶).

«در مدارس مختلط، در وقت‌های اســـتراحت، متأســـفانه برخی مدیران در دفتر مدرســـه می‌نشینند و حواسشان به محوطهٔ مدرســـه و حساسیت برخورد بین دانش‌آموزان دختر و پسر نیست» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۳).

«در مدارس مختلط نبایستی دانش‌آموزان را به حال خود واگذار کرد. حتی در حیاط مدرسه مدیر باید حساس باشد» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۴).

به‌کارگیـــری معلمان غیرتخصصی بـــا توجه به اینکه مدارس مختلط در مناطق روســـتایی و عشایری تأسیس می‌شوند، به‌کرات دیده می‌شود یک دبیر همه یا بیشتر دروس را تدریس می‌کند. نبود نظارت کافی از سوی مدیریت مدرسه و اهمال‌کاری مناطق آموزش‌و‌پرورشی موجب می‌شود که برخی معلمان دروسی را تدریس کنند که عملاً دانش و مهارت لازم را در آن ندارند.

مشارکت‌کنندهٔ ۸ گفت: *«دانش‌آموزان به من گفتند که دبیر مطالعات اجتماعی به ما گفته درس رشـــته من این نیســـت. کلاً توضیح نمی‌داد و حتی سؤالات را خود دانش‌آموزان استخراج کرده‌اند.»*

«همکاری داشتم که فوق‌لیسانس بود. دانش‌آموزان زرنگ پایهٔ هشتم به من اطلاع دادند که این معلم بلد نیست شعر را برای ما صحیح بخواند. از کلاسش و نحوهٔ تدریس بازدید انجام دادم دیدم در حد دیپلم هم نبود» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۵).

«سازمان‌دهی نیروی انسانی در مدارس مختلط ضعیف است. همکاری را می‌شناسم که رشتهٔ ادبیات است ولی هجده ساعت تربیت‌بدنی بهش داده‌اند» (مشارکت‌کنندهٔ ۳).

«رشـــتهٔ همکارم هنرآموز الکتروتکنیک هنرستان است. از من خواست سؤالات طراحی‌شدهٔ علوم‌تجربی را برایش بفرســـتم. روز امتحان درخواســـت کرد جواب‌ها را برایش بفرستم. سؤالات برایش سخت بود. نمی‌توانست» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۲).

«همکار دبیر معارف اســـلامی من درس علوم تجربـــی را تدریس می‌کند. این‌همه آزمایش تخصصی به‌صورت تئوری و از گام‌به‌گام و از گوشی گفتن ارزشی ندارد» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۱).

«مدیر ما رشته‌اش تربیت‌بدنی بود و دوازده ساعت موظفی درس تفکر و سبک زندگی داده بودند. چون هیچی از کتاب تدریس نکرده بود، موقع امتحان نیمسال دانش‌آموزان اعتراض کردند که شما که تدریس نکرده‌اید، ما چطور امتحان بدهیم؟» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۰).

◆ مضمون اصلی ۳: اجرای ناقص برنامهٔ درسی

کاوش داده‌ها نشان داد که اجرای برنامهٔ درسی در بستر مدارس مختلط بدون توجه به سازوکارهای مناسب، موجب می‌شود که برخی از قسمت‌های برنامهٔ درسی و محتواهای شفاهی یا مکتوب ضروری جرح‌وتعدیل شود.

❖ تربیت‌بدنی به‌مثابهٔ برنامهٔ درسی خنثی

تجربیات مشارکت‌کنندگان حاکی از آن است که برای اجرای برنامهٔ درسی تربیت‌بدنی در مدارس مختلط، سازوکار مناسبی فراهم نشده است.

مشارکت‌کنندهٔ ۵ گفت: *«برنامهٔ درسی ورزش در مدارس مختلط نابود شده برای دختران. انرژی آنان تخلیه نمی‌شود.»*

«طناب‌بازی برای دانش‌آموز دختر در مدرسهٔ مختلط خوب نیست. اجرای برنامهٔ درسی ورزش در مدارس مختلط حساسیت ویژه‌ای می‌طلبد. همچنین معلم ورزش باید به این موارد آشنا باشد و لااقل ورزش را جداگانه و با شرایط خاص برگزار کند» (مشارکت‌کنندهٔ ۳).

«به جهت رعایت حریم دانش‌آموزان دختر، امتحان طناب‌بازی و سایر آزمون‌های ورزش را به عهدهٔ یکی از دانش‌آموزان می‌گذارم تا در یک اتاق جداگانه و دور از چشم پسران انجام دهد و نتیجه را به من گزارش کند» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۵).

مشارکت‌کنندهٔ ۱۴ گفت: *«دبیر ورزش هستم. دختر و پسر با هم فوتبال بازی می‌کردند. گفتم باید جدا بازی کنید. به‌شدت اعتراض کردند. غیرمستقیم می‌گفتم قبول نمی‌کردند. تربیت‌بدنی حساس است با هم درگیری جسمی ایجاد می‌کنند. معلم ورزش نباید بچه‌ها را ترک کند و در دفتر مدرسه بنشیند و نداند که در حیاط مدرسه چه می‌گذرد؟»*

❖ حذف اجباری برخی از محتوای برنامهٔ درسی

تحلیل داده‌ها نشان داد که با توجه به مختلط بودن کلاس، برخی از محتواهای کتاب، بنا به ملاحظات فرهنگی و جنسی حذف یا سانسور می‌شود.

مشارکت‌کنندهٔ ۱ گفت: *«مباحث کتاب هشتم تفکر و سبک زندگی ویژهٔ دختران و مسائل شرعی را نمی‌توانیم تدریس کنیم؛ چراکه معلم زن و متخصص درسش را در مدرسه نداریم.»*

«برخی سرفصل‌های درس تفکر و سبک و زندگی در مختلط تدریس نمی‌شود. برخی مسائل را به پسرها می‌گویم، به دختران می‌گویم بروید بیرون. می‌بینی کنجکاو هستند و از پنجره می‌پایند که من به آن‌ها چه می‌گویم؟ البته بعدها فهمیدم که به همدیگه گفته‌اند» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۳).

«در درس علوم ژنتیک و مسائل شرعی در درس تفکر و سبک زندگی را نمی‌گفتم» (مشارکت‌کنندهٔ ۶).

«مبحث علوم تجربی و مباحث جنسی و بیضه و تخمدان را نتوانستیم بگوییم. به همین جهت دانش‌آموزان دخترو سوا کردیم» (مشارکت‌کنندهٔ ۴).

◆ مضمون اصلی۴: تفاوت‌های دختر و پسر

❖ تفاوت در ویژگی‌های فطری

کاوش مصاحبه‌ها نشان داد که تفاوت ذاتی در ویژگی‌های شخصیتی و روحی‌روانی دانش‌آموزان دختر و پسر، با حضور هر دو جنسیت در کلاس، موجب واکنش رفتاری متفاوت، به‌ویژه از ناحیهٔ دانش‌آموزان دختر می‌شود.

مشارکت‌کنندهٔ ۹ گفت: *«موقع ارزشیابی، به خاطر نمرهٔ کم، دانش‌آموز دختر در حضور دانش‌آموز پسر در کلاس گریه می‌کند که چرا نمره کم گرفته؛ در همین حال پسر این حالت دختر را مورد تمسخر قرار می‌دهد. عاطفی بودن جزو فطرت‌های اساسی دختر است.»*

مشارکت‌کنندهٔ ۱۵ هم بیان کرد: *«مطالب و محتوای درسی و تمرین‌های کتاب و نقاشی را دانش‌آموزان دختر با شوق و هنرمندی خاص انجام می‌دهند که مورد تمسخر پسران واقع می‌شوند.»*

مشارکت‌کنندهٔ ۸ دراین‌باره گفت: *«به نظرم مدارس مختلط دورهٔ متوسطه ضدفطرت است. دختران به‌واسطهٔ حضور در پیش پسران اخلاق مردانه به خود می‌گیرند و بعضاً شوخی‌های نامناسب را می‌بینند. حرف‌های قلمبه‌سلمبه که در حضور دانش‌آموزان پسر یاد می‌گیرد. این مدارس با طبیعت دانش‌آموز دختر سازگار نیست.»*

«من در مدارس تک‌جنسیتی، برای تفهیم مطالب از مثال و جوک استفاده می‌کنم؛ ولی چون حالت مردانه دارد در مدارس مختلط صرف‌نظر می‌کنم» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۴).

❖ تفاوت در یادگیری

بخشی از مصاحبه‌ها نشان داد که معلمان کلاس‌های مختلط به خاطر تفاوت یادگیری دانش‌آموزان دختر و پسر در تنظیم و بودجه‌بندی سرفصل‌های کتب درسی با مشکل مواجه می‌شوند.

مشارکت‌کنندهٔ۴ گفت: *«دختران معمولاً انگیزه و توان بیشتری از پسران برای یادگیری دارند. در بحث تدریس نمی‌توانم سرعت یادگیری این دو جنس را هماهنگ کنم. به دختران تدریس می‌کردم پسران جا می‌ماندند. با پسران کار می‌کردم یادگیری تبدیل به مضحکه می‌شد. دختران اعتراض می‌کنند گناه ما چیه که سه هفته هست درس جدید نمی‌خوانیم. زمانی که در*

درس متوقف می‌شـــدم تا پسران هم برسند، تلویحاً به من و به درس توجه نمی‌کردند. سرعت و انگیزهٔ یادگیری دختر و پسر برابر نیست.»

«من اشتباه کردم و به جزئیات رفتارم توجه نمی‌کردم. دختران جزئی‌نگر هستند. ناخودآگاه از دانش‌آموزی دو بار ســـؤال می‌پرســـیدم و اون یکی اعتراض می‌کرد که چرا از من فقط یک‌بار پرسیدی» (مشارکت‌کنندهٔ ۶).

◆ مضمون اصلی ۵: معضل سرویس بهداشتی مشترک

تجربیات مشـــارکت‌کنندگان نشـــان داد که ســـرویس‌های بهداشـــتی در مدارس مختلط، یکی از چالش‌های اساســـی این مدارس است. برخی دبیران شـــاغل بیان کردند که سرویس بهداشتی مدارس تحت تصدی آنان مشترک است.

مشـــارکت‌کنندهٔ ۱۳ دراین‌باره گفت: *«من ندیدم در زنگ استراحت دانش‌آموز دختر جرئت کند و برود دستشویی. خجالت می‌کشند.»*

مشـــارکت‌کنندهٔ ۲ گفت: *«در مدرســـه، دختران به دستشـــویی نمی‌روند. امکانات ندارد و مشـــکل، ورود هم‌زمان دختر و پسر به دستشـــویی و نگاه معنی‌دار سایر دانش‌آموزان نظاره‌گر و حساسیت‌های خاص آن است.»*

مشارکت‌کنندهٔ ۳ هم گفت: *«ســـرویس بهداشتی نامناسب در مدارس مختلط باعث از بین رفتن حریم خصوصی دختران دانش‌آموز می‌شـــود. ورود هم‌زمان دختر و پسر به سرویس خیلی بده و دیدن خون در دستشویی بدتر از آن.»*

مشـــارکت‌کنندهٔ ۴ گفت: *«در مدارس مختلط، دستشویی مشترک باعث می‌شود که پسر از روی شیطنت و یا کنجکاوی می‌ره سراغ دستشویی و امنیت روانی دختر را به خطر می‌اندازد.»*

«دانش‌آموزان دختر به بهانهٔ آبخوری اجازه می‌گیرند و برای دستشویی می‌روند منزلشان» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۴).

«نـود درصـد دخـتران به بهانـهٔ رفـتن به خـوردن آب اجـازه می‌گـیرند و می‌رونـد خـانـه» (مشارکت‌کنندهٔ ۶).

❖ نبود امکانات و ملزومات در سرویس بهداشتی

واکاوی تجارب مشارکت‌کنندگان نشان داد که اکثر مدارس مختلط متوسطهٔ اول از امکانات و ملزومات در سرویس بهداشتی محروم‌اند.

مشـــارکت‌کنندهٔ ۶ گفت: *«امکانات و زیرســـاخت و آب گرم نداریـــم. باید مدارس مختلط متناسب‌سازی شود.» «همکارم گفت که در سرویس مدرسه آب گرم نداریم. رفتم داخل سرویس*

و با دیدن... در کف توالت تأسف خوردم که چرا مسئولان آموزش وپرورش برخی از واقعیت‌های مسلم را نمی‌بینند.» «در مدرسهٔ ما دستمال کاغذی، آب گرم و حتی آب خالی نیست. در سرما باعث عفونت بدن دختران می‌شود» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۳).

«مدارس مختلط باید آب گرم داشته باشند» (مشارکت‌کنندگان ۶ و ۱۰ و ۱۶).

برخی از مشارکت‌کنندگان راهکارهایی را برای تعبیهٔ مکان دستشویی در مدارس مختلط ارائه کردند.

مشارکت‌کنندهٔ ۵ گفت: *«در مدارس مختلط، سرویس بهداشتی دانش‌آموزان دختر در داخل ساختمان آموزشی و تحت نظارت و در دید اولیای مدارس باشد و دور از چشم دیگران باشد.»*

مشارکت‌کنندهٔ ۳ دراین‌باره گفت: *«توالت مدارس مختلط بیرون و حاشیهٔ حیاط نباشد و داخل ساختمان مدرسه باشد. در این حالت کنترل مدیر بیشتر و راحت است. تهیهٔ آب در داخل ساختمان هم راحت است.»*

◆ مضمون اصلی ۶: سایر موانع

❖ بدبینی والدین به مدرسه و تحصیل

چالش دیگر مدارس مختلط این است که والدین دانش‌آموزان به تحصیل فرزند خود، به‌ویژه دختران، نگرش خوبی ندارند.

مشارکت‌کنندهٔ ۱۳ گفت: *«یک‌بار مدیر مدرسه به پدر دانش‌آموز گفت شناسنامهٔ دختر را بیار تا ثبت‌نام کنم. اولیا گفت تو هم شناسنامهٔ خانمت را بیاور.»*

مشارکت‌کنندهٔ ۶ گفت: *«والدین از حضور دانش‌آموزان دختر ممانعت می‌کنند. آگاهی کم است. وقتی مدیریت مدرسه ضعیف است، نمی‌تواند با والدین صحبت کند و اعتماد آن را جلب کند».*

«دربارهٔ آسیب‌های ازدواج زودهنگام کارگاه گذاشتم. والدین برگشت گفت چه نیازی به درس خواندن دختر هست؟ این‌ها اگر در همین راهنمایی ازدواج نکنند ترشیده می‌شوند» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۵).

«والدین متوجه مخاطرات مدارس مختلط هستند و ممانعت می‌کنند از تحصیل دختر» (مشارکت‌کنندهٔ ۲ و ۵).

«والدین اتمام‌حجت کردند و گفتند به خاطر خود من راضی شدند تا فرزندشان در مدرسهٔ مختلط درس بخواند» (مشارکت‌کنندهٔ ۳).

❖ کلاس‌های چندپایه در مدارس مختلط

یکی از مشکلات مدارس مختلط در برخی از روستاها این است که به دلیل به حدنصاب نرسیدن تعداد دانش‌آموزان یک پایه، به‌ناچار دو پایه در هم ادغام می‌شوند.

مشارکت‌کنندهٔ ۱۶ گفت: «*در یکی از مدارس مختلط درس زبان هشتم و نهم را در یک زنگ تدریس می‌کنم. چون مدرسهٔ دوشیفتهٔ ابتدایی و متوسطهٔ اول است، زمان کم است. در این شرایط واقعاً وقت کم می‌آورم.*»

«*تصور کنید دانش‌آموزان درس علوم‌تجربی پایهٔ هفتم هشتم را هم‌زمان در یک زنگ کلاسی تقریباً یک‌ساعته آموزش می‌دهم. خسته‌کننده برای من و بی‌کیفیت از لحاظ یادگیری برای دانش‌آموزان است*» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۲).

«*دروس متوسطهٔ اول تخصصی و سنگین هستند و متفاوت از دروس ابتدایی. به همین دلیل حضور دو پایه در زنگ کلاس، موجب می‌شود که نتوانم توضیحات لازم را بدهم. موقع تدریس به یک پایه، حوصلهٔ دانش‌آموزان اون یکی پایه سر می‌رود*» (مشارکت‌کنندهٔ ۱۱).

در ادامه، شبکهٔ مضامین اصلی و فرعی پژوهش حاضر در شکل ۱ نشان داده شده است.

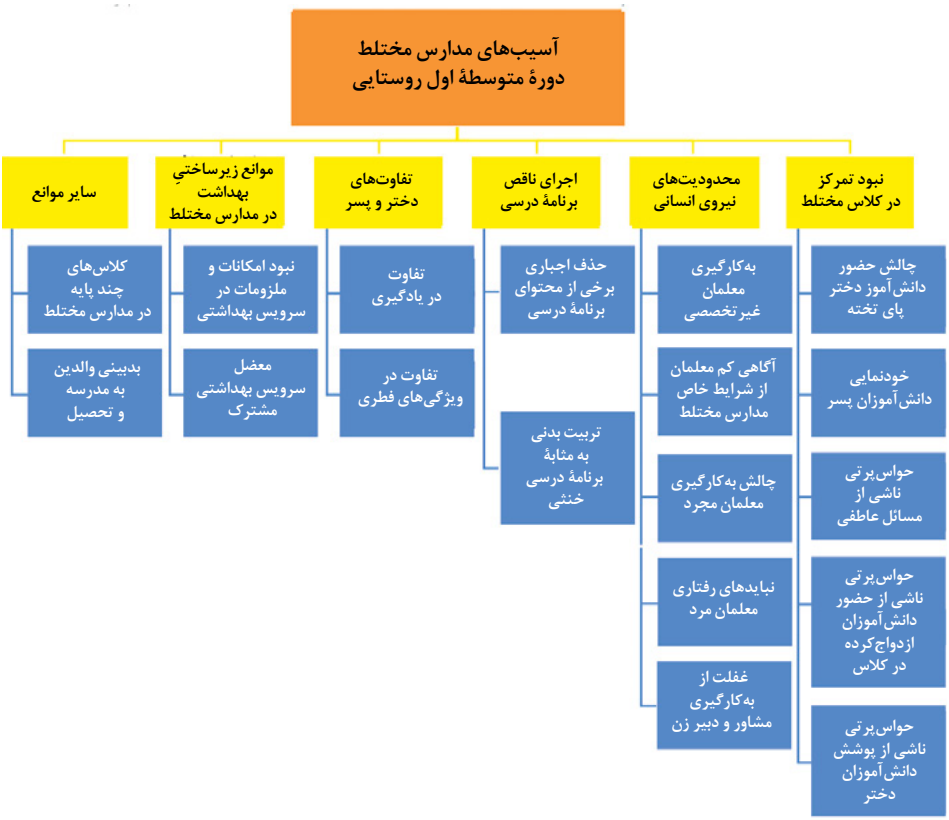

شکل ۱. شبکهٔ مضامین اصلی و مضامین فرعی آسیب‌های مدارس مختلط دورهٔ متوسطهٔ اول روستایی

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر، توصیف آسیب‌های موجود در مدارس مختلط دورهٔ متوسطهٔ اول روستایی و عشایری است. نتایج احصاشده در مضمون اصلی۱ «نبود تمرکز در کلاس» نشان داد که پدیده‌های گوناگونی مانند نوع پوشش دانش‌آموزان دختر، حضور دانش‌آموزان ازدواج‌کرده در کلاس، مسائل عاطفی و چینش صندلی‌ها در مدارس مختلط موجب حواس‌پرتی دانش‌آموزان و معلمان می‌شود و فرایند یاددهی یادگیری را تحت‌تأثیر منفی قرار می‌دهد. دربارهٔ نوع پوشش در مدارس مختلط، باتیس[۴۰] (۲۰۱۵) به این نتیجه رسید که دختران باید از پوشیدن لباس‌های تحریک‌آمیز در مدرسه منع شوند تا حواس پسران را پرت نکنند. همسو با نتایج پژوهش حاضر، پامرانتز[۴۱] (۲۰۰۷) در مقالهٔ خود چنین نقل می‌کند که مدیر یک دبیرستان کانادایی در نامه‌ای به والدین نوشت: دخترانی که دامن کوتاه می‌پوشند باید به این فکر کنند که چگونه می‌نشینند و وقتی خم می‌شوند چه چیزی آشکار می‌شود. وظیفهٔ من به‌عنوان مدیر این است که دانش‌آموزان را در محیطی نگه دارم که در آن (پسران و معلمان) بتوانند بدون حواس‌پرتی یاد بگیرند و تدریس کنند. حذف یک حواس‌پرتی دیگر به همه کمک می‌کند تمرکز خود را حفظ کنند.

ریدی[۴۲] (۲۰۲۱) در پژوهش خود نشان داد که لباس فرم دانش‌آموزان هیچ تأثیر مستقیمی در عملکرد تحصیلی آنان ندارد؛ اما مستقیماً بر سلامت جسمی و روانی آن‌ها تأثیرگذار است. دختران، اقلیت‌های قومی و مذهبی و دانش‌آموزان فقیرتر از لباس‌های نامناسب، که با نیازهای فیزیکی و اجتماعی ـ فرهنگی آن‌ها سازگار نیست، آسیب می‌بینند. در تبیین مباحث ذکرشده، خاطرنشان می‌شود که علی‌رغم اینکه نوع پوشش رسمی دانش‌آموزان دختر ایرانی، که اغلب مانتو است، با پوشش دانش‌آموزان مدارس مختلط برخی کشورهای خارجی متفاوت است؛ بااین‌حال وجود ملاحظات دینی و فرهنگی موجب می‌شود که جزئیات به‌ظاهر کم‌اهمیت مانند پوشش، حضور دانش‌آموزان ازدواج‌کرده در کلاس بدون اینکه توجیه شوند و حتی چینش صندلی، موجب از بین رفتن تمرکز و حواس‌پرتی در مدارس مختلط شود. تحقیق حاضر ادعای تأثیرات مستقیم عدم تمرکز در کیفیت یادگیری و آموزش در این مدارس را ندارد؛ بااین‌حال هشدار می‌دهد که بی‌توجهی به عناصر حواس‌پرتی، بر کارآمدی و کیفیت مدارس مختلط به‌صورت غیرمستقیم تأثیر دارد. در این راستا، توصیه می‌شود از ظرفیت‌های پیش‌بینی‌شدهٔ

شـــورای عالی انقلاب فرهنگی در ســـند تحول بنیادین (۱۳۹۰) اســـتفاده شود. برای نمونه، این ســـند در راهکار ۱۴/۲، خواستار متناسب‌سازی فضاهای فیزیکی، آموزشـــی و تربیتی با نیازهای ویژه و تفاوت‌های جنســـیتی دانش‌آموزان با تأکید بر فراهم آوردن الزامات نهادینه‌ســـازی فرهنگ ایمانی و عفاف و پوشش و رعایت احکام محرمیت در محیط شده است.

برای کاهش آسیب‌های ناشی از عدم تمرکز، لازم است علاوه بر برنامه‌ریزی‌های کلان و بلندمـــدت، معاون‌دبیـــران مدارس مختلط نیز اقداماتی پیشـــگیرانه انجام دهند. همان‌طور که مشـــارکت‌کنندگان پژوهش اشـــاره کرده‌انـــد، نقش مدیران مدارس مختلط در ایجاد رویه و پوشـــش مناســـب در مدارس مختلط بارز است. باید جلســـاتی در قالب آموزش خانواده با درون‌مایهٔ آگاهی‌بخشی و آسیب‌شناسی، در محل مدارس مختلط، تشکیل شود و مدیران به همراه خانواده‌ها و افراد معتمد محلـــی و متخصصان تعلیم‌وتربیت و فرهنگ، راهکارهـــای کاربردی لازم را برای تعدیل این آسیب‌ها ارائه دهند. یافتـــه‌ها در مضمون اصلی ۲، نشان داد که مدارس مختلط متوســـطهٔ اول به دلیل نبود نیروی مشاور مدرسه، به‌ویژه مشاور زن، دچار مشکل می‌شوند. همچنین مشخص شد که ســـازمان‌دهی نیروی انسانی به‌خاطر اســـتفادهٔ کم از معلمان صلاحیت‌دار در این مدارس، ضعیف اســـت. افزون‌بر این، برخی معلمان واردشده به این مدارس، گاهی توجیه نمی‌شوند که محیط مدارس مختلط و ارتباطات در آن، بســـیار حســـاس است. استفاده از معلمان غیرتخصصی در تدریـــس دروس، نمونهٔ دیگری از محقق نشـــدن عدالت آموزشـــی در مدارس مختلط است. همسو با نتایج پژوهش حاضر، شاه‌محمدی و بهمنی (۱۳۹۹) نشان دادند که تابوی وجود معلمان مرد و گاهی مجرد، ترس از مخاطرات اخلاقی ناشی از مختلط بودن دختران و پســـران از عوامل زمینه‌ای پدیدهٔ ترک تحصیل دختران به شمار می‌روند. غلام‌پور و آیتی (۱۳۹۸) به این نتیجه رسیدند که مختلط بودن مدرسهٔ متوسطهٔ اول، یکی از عوامل ترک‌تحصیل دانش‌آموزان دختر است. والدین اعتقاد دارند که تحصیل دانش‌آموزان دختر در مدرســـهٔ مختلط موجب بی‌آبرویی می‌شود.

بسیاری از خانوارها، دختران خود را به خاطر وجود مرد در مدرسه، به مدرسه نمی‌فرستند (حسنی، ۱۴۰۳). در پژوهش هم‌راستای دیگر، دانش‌آموزان دختری که در مدارس مختلط بخش ســـرفاریاب اســـتان کهگیلویه و بویراحمد مشـــغول به تحصیل هســـتند از مختلط بودن مدرســـه ناراضی‌اند. یکی از دخترهای کلاس

هشـــتمی، می‌گوید که همهٔ معلم‌های ما مرد هستند و اگر مشکلی داشته باشیم، نمی‌توانیم به معلم مرد بگوییم. امسال یک معلم خانم هم داریم؛ ولی مدرسه مشاور ندارد. خیلی از خانواده‌ها اجازه نمی‌دهند دخترها به مدرسه بیایند، به خاطر اینکه مدرســـه مختلط است و معلم‌ها هم مردند (بی‌توجهی آموزش‌وپرورش کهگیلویه و بویراحمد به مناطق محروم، ۱۴۰۲). در پژوهش همســـوی دیگر، آتشک (۱۳۹۱) به این نتیجه رسید که در مقطع راهنمایی و متوسطه، بـی‌عـــدالتی جنســـیتی در آمـوزش و به‌ضـرر دختران مشاهده می‌شود. نتایج تحقیقات حاکی از آن است که والدین به‌منظور مخاطره‌های اخلاقی و جسمی، به فرستادن دخترانشان به مدارس دور از محل سکونتشان رغبتی ندارند. باوجود توسعهٔ کمّی مدارس مختلط، به‌ویژه در دورهٔ متوســـطهٔ اول در مناطق روستایی، عدالت کمی تا حدی برقرار است؛ ولی به‌دلیل غیرمرتبط بودن رشـــتهٔ تحصیلی معلمان و درســـی که تدریس می‌کنند، یا ضمیمه بودن دبیرستان به مدرسهٔ ابتدایی، کیفیت آموزشی بسیار پایین بوده و این امر باعث افت کیفیت در مدارس شـــده است. لازم به توضیح است که هیچ‌یک از مشـــارکت‌کنندگان به ضمیمه بودن مدارس دبیرستان به مدارس ابتدایی اشاره نکرده‌اند. تجربیات اشـــتغال خود پژوهشـــگر در مدارس ضمیمه، مؤید آن اســـت که مدارس ضمیمه، که اغلب چرخشـــی[۴۳] هســـتند، موجب کسری زمان آموزش می‌شـــود. درحالی‌که مدارس تک‌شیفت حدود ساعت یک بعدازظهر پایان می‌یابد، مدارس ضمیمه لاجرم باید تا ســـاعت ۱۲:۳۰ پایان یابـــد و نوبت به دورهٔ ابتدایی برســـد؛ بنابراین نتیجه‌گیری می‌شود که مدارس مختلط در عدالت کیفی، کارنامهٔ موفقی نداشته است.

در مضمون اصلی ۳، مشـــاهده شـــد که درس تربیت‌بدنی در مدارس مختلط نادیده گرفته شـــده است. همسو با نتایج پژوهش حاضر، حق‌پناه سیاسر (۱۴۰۰) به این نتیجه رســـید که حتی با اختلاط دانش‌آموزان پســـر و دختر در دبســـتان، به‌سن تکلیف رسیدن دختران در نه‌سالگی، اختلاف سنین بلوغ پسران و دختران، مشترک بودن ســـرویس بهداشـــتی، تغییر نوع بازی‌ها در ساعات ورزش، همواره نظام آموزشـــی را از اهداف خود دور می‌کند. یکـــی از دخترهای مدارس مختلط بخش ســـرفاریاب می‌گوید که ما دلمان می‌خواهـــد ورزش کنیم، ولی نمی‌توانیم. خیلی کم ورزش می‌کنیم. یکی از دخترها گفت که ورزش فقط در حد نیم ساعت برای پسرهاست که فوتبال بازی می‌کنند (بی‌توجهی آموزش‌وپرورش کهگیلویه و بویراحمد به مناطق محروم، ۱۴۰۲). با توجه به اهمیت برنامهٔ درسی تربیت‌بدنی،

به‌ویژه دختران، متولیان امر باید از پتانسیل‌های اسناد بالادستی استفاده کنند تا آسیب‌های برنامهٔ درسی تربیت‌بدنی در این مدارس به حداقل برسد. راهکار ۱۶/۲ سند تحول بنیادین (۱۳۹۰) به رعایت اقتضائات هویت جنسیتی (پسران و دختران) و ویژگی‌های دوران بلوغ دانش‌آموزان در برنامه‌های درسی و روش‌ها و برنامه‌های تربیتی، ضمن توجه به هویت مشترک آنان، اشاره می‌کند. همچنین در مضمون اصلی ۳، اشاره شد که با توجه به مختلط بودن کلاس‌ها، برخی از سرفصل‌ها و محتواهای کتب، آموزش داده نمی‌شود. برای نمونه، در کتاب تفکر و سبک زندگی، بخشی مخصوص دختران بالغ‌شده و مختص تغییرات جسمی و روحی دختران است که معلم‌های مرد نمی‌توانند آن تدریس کنند. بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از این بخش، مشخص شده است که برنامهٔ درسی در برخی جنبه‌ها، نیازها و تفاوت‌های جنسیتی دانش‌آموزان را در نظر نمی‌گیرد. این موضوع، به‌ویژه در غیاب مشاور زن در مدرسه، باعث می‌شود دختران از آموزش محتوای ضروری بازبمانند. این پدیده را می‌توان با مفهوم برنامهٔ درسی پوچ پنهان[۴۴] تبیین کرد. مهرمحمدی (۱۳۹۱) اشاره می‌کند که برنامهٔ درسی پوچ آشکار به دلیل ناآگاهی و ناهوشیاری برنامه‌ریزان درسی اتفاق می‌افتد و به سبب آن، دانش‌آموزان ناخواسته از برخی موضوعات درسی محروم می‌شوند. همچنین معتقد است که برخی مباحث و موضوع‌ها یا فرایندهای پیش‌بینی‌شده در برنامهٔ درسی صریح، به دلیل شرایط و موقعیت‌های ویژه در یک مدرسه، از برنامهٔ درسی رسمی حذف می‌شود. این حالت همان برنامهٔ درسی پوچ پنهان است که در مقام اجرا، و نه در مقام برنامه‌ریزی، و به دلیل شرایط خاص مدارس از نظر اقتصادی و فرهنگی رخ می‌دهد.طبق شواهد موجود در یافته‌ها، فضای فیزیکی سرویس بهداشتی مدارس مختلط یکی از مؤلفه‌های ناامنی و گسترش نابرابری جنسیتی است. نتایج حاکی از آن است که بدیهی‌ترین استانداردهای مندرج در آیین‌نامهٔ بهداشت محیط مدارس، در محیط مدارس مختلط رعایت نمی‌شود. در فضای فرهنگی موجود مدارس مختلط ایران، سرویس‌های بهداشتی مشترک مستهلک، نبود آب گرم و امکانات بهداشتی به سبب تغییرات جسمی دانش آموزان دختر، تأثیر منفی بسزایی در کیفیت تحصیلی دانش‌آموزان خواهد داشت. فقدان توالت‌های مناسب برای دختران، موجب افزایش خطر خشونت، استرس روانی ـ اجتماعی(هالند[۴۵] و همکاران، ۲۰۱۵) و عفونت‌های دستگاه تناسلی می‌شود (تورندل[۴۶] و همکاران، ۲۰۱۸). کمبود امکانات توالت بهداشتی عاملی برای افزایش نرخ تکرار و ترک‌تحصیل در بین

دختران شناخته می‌شود (آگل و هاروی[۴۷]، ۲۰۱۸). تفکیک توالت‌ها برای دختران و پسران در مدارس، به افزایش ثبت‌نام و حضور دختران در دورهٔ متوسطه اول منجر می‌شود (اوه هیون[۴۸]، ۲۰۲۰).

همسو با بخشی از نتایج پژوهش حاضر، دانش‌آموزان مشارکت‌کننده در پژوهش بایتاراگو گارسیا[۴۹] و همکاران (۲۰۲۲)، از مشترک بودن توالت مدرسه و غافلگیری و مواجه با پسران ناراضی بودند. در همین پژوهش، برخی از معلمان دربارهٔ موقعیت جغرافیایی سرویس‌های بهداشتی، بر این نظر بودند که توالت‌ها باید از مجموعهٔ اصلی مدرسه دور باشند تا بوی آن دانش‌آموزان را در کلاس آزار ندهد؛ ولی دانش‌آموزان دختر نگران بودند که اگر توالت‌ها از ساختمان اصلی دور باشد، ممکن است چندین بار در روز دیده شوند و حتی ممکن است دانش‌آموزان بی‌ادب وارد توالت شوند. همان‌طور که یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد، معلمان مدارس مختلط معتقد بودند قرار داشتن سرویس بهداشتی دختران در داخل ساختمان، موجب محافظت و راحتی دانش‌آموزان دختر می‌شود. نتایج نشان داد که حواس‌پرتی ناشی از اختلاط دانش‌آموزان دختر و پسر و معلمان مرد، اجرای ناقص برنامهٔ درسی تربیت‌بدنی و سانسور برخی از محتوای برنامهٔ درسی به‌دلیل کمبود معلم زن، سرویس بهداشتی مشترک و کلاس‌های چندپایه در سطح متوسطهٔ اول، مانع تحقق عدالت تربیتی و عدالت اجتماعی در مناطق روستایی می‌شود. با توجه به نتایج پژوهش، پیشنهادهای کاربردی زیر ارائه می‌شود:

۱. فضای فیزیکی سرویس‌های بهداشتی و کلاس‌های درس، با توجه به شرایط سنی دانش‌آموزان دختر و پسر، متناسب‌سازی شود؛

۲. مناطق آموزش‌وپرورش در سازمان‌دهی نیروی انسانی مدارس مختلط، حساسیت بیشتری درخصوص استفاده از معلمان صلاحیت‌دار داشته باشند. باید در این مدارس، از مشاوران زن و مرد استفاده شود و دست‌کم دو نفر از معلمان زن باشند. همچنین، دربارهٔ مهارت تدریس معلمان در رشتهٔ غیرتخصصی، شناخت حاصل شود تا سازمان‌دهی به شکل بهینه انجام شود؛

۳. لازم است معلمانی که ابلاغ تدریس به مدارس مختلط را می‌گیرند در دوره‌های آموزشی ویژهٔ فرهنگ تدریس و یادگیری در مدارس مختلط، شرکت کنند تا با شناخت نسبی وارد این مدارس شوند؛

۴. در مناطقی که والدین دربارهٔ فرستادن دختران به مدارس مختلط مقاومت می‌کنند، مدارس شبانه‌روزی تأسیس شود.

به‌منظور در دسترس نبودن معلمان زن شاغل در مدارس مختلط، امکان مصاحبه با آنان میسر نشد که این به‌نوعی محدودیت پژوهش حاضر به‌شمار می‌رود. پیشنهاد می‌شود با استفاده از روش تحقیق پدیدارشناسی، تجارب زیستهٔ دانش‌آموزان دختر و پسر از تحصیل در مدارس مختلط متوسطهٔ اول کشف شود.

منابع
REFERENCES

آتشک، محمد. (۱۳۹۱). ارزشیابی عدالت جنسیتی در نظام آموزشی ایران. *زن در توسعه و سیاست*، ۱۰(۴)، ۱۲۷-۱۵۱.
https://doi.org/10.22059/jwdp.2013.30578

آیین‌نامهٔ اجرایی مدارس، مصوب چهل‌ویکمین جلسهٔ کمیسیون معین شورای عالی آموزش و پرورش. (۱۴۰۱).
https://www.sce.ir/media/image_upload/2023/04/05/-1401.pdf

ادیب حاج باقری، محسن، پرویزی، سرور، و صلصالی، مهوش. (۱۳۹۶). *روش‌های تحقیق کیفی*. انتشارات بشری.

ایمان، محمدتقی و نوشادی، محمودرضا. (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کیفی. پژوهش، ۳(۲)، ۱۵-۴۴.
https://pajohesh.nashriyat.ir/node/62

شورای عالی آموزش‌وپرورش. (۱۳۹۱). *برنامهٔ درسی ملی جمهوری اسلامی ایران*.
https://www.sce.ir/fa/news/4083

حسنی، سیدمحمد (۱۴۰۳، ۱۸ تیر). *اوضاع عدالت جنسیتی در ایران خوب است. فرهنگ سدید*.
https://farhangesadid.com/fa/news/9154

حق پناه سیاسر، زهرا. (۱۴۰۰). *آسیب‌شناسی مدارس مختلط و ارائهٔ راهکارهای اسلامی، مطالعهٔ موردی مدرسهٔ روستایی شهرستان نیمروز، دبستان حر، روستای کمالی* [پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم و معارف *قرآن کریم*]. ایرانداک.

رضایی‌نیا، داود. (۱۳۹۰). *مقایسهٔ آمادگی جسمانی دانش‌آموزان پسر و دختر مدارس ابتدایی و راهنمایی مختلط و غیرمختلط* [پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی]. ایرانداک.

۱۳۵ هزار دانش‌آموز متوسطه در مدارس مختلط درس می‌خوانند / گاهاً سرویس بهداشتی این مدارس مختلط مشترک است. (۱۴۰۱، ۳ بهمن). رکنا.
https://www.rokna.net/fa/tiny/news-863779

شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۹۰). *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران*.
https://sccr.ir/Files/6609.pdf

بی‌توجهی آموزش‌وپرورش کهگیلویه و بویراحمد به مناطق محروم / مدارس مختلط روستایی و ترک‌تحصیل دختران / وضعیت آموزشی نامطلوب روستاهای سرفاریاب چرام. (۱۴۰۲، ۷ مهر). پایگاه خبری کبنا نیوز.
https://www.kebnanews.ir/news/467557

شاهمحمدی، انور، و بهمنی، مهری. (۱۳۹۹). واکاوی عوامل مؤثر بر ترک‌تحصیل دختران روستایی با رویکرد مبتنی بر نظریهٔ داده‌بنیاد: مورد استان کردستان. *تدریس‌پژوهی*، ۸(۳)، ۱۹۴-۱۷۱.
https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24765686.1399.8.3.8.7

غلام‌پور، میثم، و آیتی، محسن. (۱۳۹۸). روایت‌پژوهی ترک‌تحصیل دانش‌آموز دختر روستایی. *پژوهش‌نامهٔ زنان*، ۱۰(۳۰)، ۴۹-۷۰.
https://doi.org/10.30465/ws.2019.4837

فتحی واجارگاه، کوروش. (۱۳۹۵). *برنامهٔ درسی به‌سوی هویت‌های جدید*. نشر آییژ.

مهرمحمدی، محمود. (ویراستار). (۱۳۹۱). *برنامه درسی: نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم‌اندازها*. شرکت به‌نشر.

Ahmad, I., Said, H., Hussain, A., & Khan, S. (2014). Barriers to co-education in Pakistan and its implications on girls' education: Critical review of literature. *Science International, 26*(1), 339–345.
https://www.researchgate.net/publication/332446823

Agol, D., & Harvey, P. (2018). Gender differences related to WASH in schools and educational efficiency. *Water Alternatives, 11*(2), 284–296.
https://www.water-alternatives.org/index.php/alldoc/articles/vol11/v11issue2/434-a11-2-6/file

Bates, L. (2015, May 22). How school dress codes shame girls and perpetuate rape culture. *TIME*.
https://time.com/3892965/everydaysexism-school-dress-codes-rape-culture/

Bosire, J., Mondoh, H., & Barmao, A. (2008). Effect of streamlining by gender on student achievement in mathematics in secondary schools in Kenya. *South African Journal of Education, 28*(4), 595–608.
https://doi.org/10.15700/saje.v28n4a204

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*(2), 77–101.

https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Buitrago-García, T., Sawadogo, N. H., Souares, A., Koulidiati, J. L., Sié, A., Bärnighausen, T., Langlotz, S., & McMahon, S. A. (2022). Female-friendly toilets in schools in Burkina Faso: A mixed-methods study using photo-elicitation. *Journal of Global Health, 12*, Article 04057. https://doi.org/10.7189/jogh.12.04057

Canotilho, A. P., Magalhães, M. J., & Ribeiro, M. (2010). *Gostar de mim, gostar de ti: Prevenção da violência nas escolas*. Repositório Aberto da Universidade do Porto. https://repositorio-aberto.up.pt/handle/10216/92974

Carra, P. R. A. (2019). Mixed-sex schools? Co-education? A historical challenge in the education of boys and girls. *Cadernos de História da Educação, 18*(2), 548–570. https://doi.org/10.14393/che-v18n2-2019-15

Erdoğdu, M. Y. (2020). The roles of attitudes towards learning and opposite sex as a predictor of school engagement: Mixed or single gender education? *Palgrave Communications, 6*, Article 81. https://doi.org/10.1057/s41599-020-0457-9

Evans, A. (2014). Co-education and the erosion of gender stereotypes in the Zambian Copperbelt. *Gender & Development, 22*(1), 75–90. https://doi.org/10.1080/13552074.2014.889346

Hamdan, A. (2010). Single-sex or co-educational learning experiences: Views and reflections of Canadian Muslim women. *Journal of Muslim Minority Affairs, 30*(3), 375–390. https://doi.org/10.1080/13602004.2010.515820

Hulland, K. R. S., Chase, R. P., Caruso, B. A., Swain, R., Biswal, B., Sahoo, K. C., Panigrahi, P., & Dreibelbis, R. (2015). Sanitation, stress, and life stage: A systematic data collection study among women in Odisha, India. *PLOS ONE, 10*(11), Article e0141883. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0141883

Jackson, J. (2010). Dangerous presumptions: How single-sex schooling reifies false notions of sex, gender, and sexuality. *Gender and Education, 22*(2), 227–238. https://doi.org/10.1080/09540250903359452

Kachero, J. G. (2014). *Coeducation and students' academic performance in secondary schools in Kenya* [Doctoral dissertation, University of Nairobi]. University of Nairobi Digital Repository. https://erepository.uonbi.ac.ke/handle/11295/77710

Kessels, U., & Hannover, B. (2008). When being a girl matters less: Accessibility of gender-related self-knowledge in single-sex and coeducational classes and its impact on students' physics-related self-concept of ability. *British Journal of Educational Psychology, 78*(2), 273–289. https://doi.org/10.1348/000709907X215938

Kilby, B. (2023). Gender and communication in children and school: Aligning theory and evidence. *SN Social Sciences, 3*, Article 36. https://doi.org/10.1007/s43545-023-00622-w

Koçak, A. (2020). Single-sex school graduates in the post-school mixed-sex environment: A study in Kazakhstan. *European Journal of Contemporary Education, 9*(1), 43–53. https://doi.org/10.13187/ejced.2020.1.43

Legewie, J., & DiPrete, T. A. (2012). School context and the gender gap in educational achievement. *American Sociological Review, 77*(3), 463–485. https://doi.org/10.1177/0003122412440802

Mirembe, R., & Davies, L. (2001). Is schooling a risk? Gender, power relations and school culture in Uganda. *Gender and Education, 13*(4), 401–416. https://doi.org/10.1080/09540250120081751

Narwana, K., & Rathee, S. (2017). Gender dynamics in co-education schools: A comparative study of two schools in India. *Cahiers de la recherche sur l'éducation et les savoirs*, (16), 31–49. https://doi.org/10.4000/com.8331

Oh Hyun, J. (2020). *The impact of sex-separate toilets on school participation of pubescent-age girls in India* [Master's thesis, Dibrugarh University]. KDI School Archives. https://archives.kdischool.ac.kr/handle/11125/40906

Pahlke, E., Bigler, R. S., & Patterson, M. M. (2014). Reasoning about single-sex schooling for girls among students, parents, and teachers. *Sex Roles, 71*(5–8), 261–271. https://doi.org/10.1007/s11199-014-0410-8

Payne, M. A., & Newton, E. H. (1990). Teachers' and students' perceptions of the major advantages and disadvantages of coeducational secondary schooling. *Australian Journal of Education, 34*(1), 67–86.

https://doi.org/10.1177/000494419003400105

Pomerantz, S. (2007). Cleavage in a tank top: Bodily prohibition and the discourses of school dress codes. *Alberta Journal of Educational Research, 53*(4), 373–386. https://doi.org/10.55016/ojs/ajer.v53i4.55303

Reidy, J. (2021). Reviewing school uniform through a public health lens: Evidence about the impacts of school uniform on education and health. *Public Health Reviews, 42*, Article 1604212. https://doi.org/10.3389/phrs.2021.1604212

Tekbas, S., & Polat, G. (2020). Evaluation of gender equality attitudes of Turkish and foreign nursing students at a private university. *Pakistan Journal of Medical Sciences, 36*(5), 884–889. https://doi.org/10.12669/pjms.36.5.2365

Thom, C. E. (2006). *A comparison of the effect of single-sex versus mixed-sex classes on middle school student achievement* [Doctoral dissertation, Marshall University]. Marshall Digital Scholar. https://mds.marshall.edu/etd/334

Torondel, B., Sinha, S., Mohanty, J. R., Swain, T., Sahoo, P., Panda, B., & Das, P. (2018). Association between unhygienic menstrual management practices and prevalence of lower reproductive tract infections: A hospital-based cross-sectional study in Odisha, India. *BMC Infectious Diseases, 18*, Article 473.

https://doi.org/10.1186/s12879-018-3384-2

United Nations Children's Fund. (2017). *Gender equality: Glossary of terms and concepts*. UNICEF Regional Office for South Asia. https://www.unicef.org/rosa/media/1761/file/Genderglossarytermsandconcepts.pdf

پی‌نوشت‌ها

1. Mixed schools , Co- education schools
2. Feminism
3. Canotilho
4. Gender equality
5. Tekbas & Pola
6. United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF)
7. Harriss
8. Carra
9. Evans
10. Payne & Newton
11. G. Stanley Hall
12. Ahmad
13. Narwana & Rathee
14. Legewie & DiPrete
15. Science, technology, engineering, and mathematics (STEM)
16. Kessels & Hannover
17. Kilby
18. Koçak
19. Erdoğan
20. Bosire
21. Mirembe & Davies
22. Thom
23. Pahlke
24. Jackson
25. Kachero
26. Hamdan
27. Conventionat Content Analysis
28. Mayring
29. Husserl
30. Epoche

۳۱. معاون‌دبیر در مدارس مختلط هم نقش مدیر را دارد و هم موظف به ۱۲ ساعت تدریس در هفته است.

32. Coding
33. Braun & Clarke
34. Lincoin & Guba
35. Credibility
36. Dependability
37. Conformability
38. Transferability
39. Peer debriefing
40. Bates
41. Pomerantz
42. Reidy

۴۳. در این حالت، دو هفته دورهٔ ابتدایی شیفت صبح اســت و متوســطهٔ اول بعدازظهر. همین‌طــور به‌صورت چرخشــی جابه‌جا می‌شوند.

44. Null- hidden curiculum
45. Hulland
46. Torondel
47. Agol & Harvey
48. Oh Hyun
49. Buitrago-García